

RESEARCH OF THE PHENOMENON OF PAROEMIAS, PRESENTATION OF THE DIFFERENTIATION OF PROVERBS AND SAYINGS IN LINGUISTICS

Tukhtayeva Dilafuz

researcher of BSU

<https://doi.org/10.5281/zenodo.5584140>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 05-oktabr 2021
Ma'qullandi: 10- oktabr 2021
Chop etildi: 15- oktabr 2021

KALIT SO'ZLAR

паремия, семантика,
мақол, фольклор,
элемент, қатлам,
даражаланиш,
фразеология, афоризм,
ритм, матал

ANNOTATSIYA

ушбу мақолада паремия тушунчаси ва унинг шаклланиш тарихи очиб берилган; рус тилининг барқарор бирликларини таснифлашда мақол ва маталларнинг ўрни белгиланган; мақол ва матал ўртасидаги асосий фарқлар ҳақида маълумот берилган

Қадим замонлардан буён ҳар бир халқ сўз ва барқарор сўз бирикмалари билан бир қаторда нутқдан фойдаланиш жараёнида барқарор ибораларни қўллаган ва аёнки, улардан бирини паремиялар ташкил қилган. Паремиялар деганда аввалом бор, иккинчи даражали тил белгилари - вазият ёки воқелик ўртасидаги муносабатлар белгиси бўлган ёпиқ барқарор иборалар (мақоллар ва маталлар) тушунилади. Улар семантик имконияти ва турли нутқ вазиятларида ҳамда турли нутқ мақсадларида фойдаланиш қобилияти билан тил ташувчиларини ўзига жалб қилади. Кўриниб турибдики, бу бирликлар тўлақонли мулоқот жараёнини таъминловчи семиотик кичик тизимлардан бирини ташкил этади.

Рус паремиялари-халқ тажрибаси ва халқнинг воқеалар, одамлар ва уларнинг ҳаракатларига баҳо бериши мужассам бўлган бирликлар ҳисобланади. Паремия фондининг таҳлилига мурожаат қилиш халқ дунёси, халқ қарашлари, менталитети, аксиологик тизими ҳақидаги тасаввурларни кенгайтириш имкониятини беради. Мақоллар нафақат рус фольклорининг унусури сифатида, балки мазмун ва шакл жиҳатидан алоҳида тарзда ташкил этилган лисоний бирликлар сифатида ҳам ўрганилиши лозим.

Паремиялар ҳаётини вазиятлар ёки воқеликлар ўртасидаги муносабатлар белгиси бўлиб хизмат қилувчи ёпиқ барқарор иборалар сифатида " ўзида гап ва эркин

бирикмаларнинг хусусиятлари билан фразеологик бирликларнинг хусусиятлари"ни бирлаштиради.¹ Паремиялар фольклор афоризмлари сифатида фольклор бўлмаган афоризмлар билан бирга рус тилининг фразеологик фондига киритилган лисоний ибораларнинг бутун бир қатламини ташкил этади (кенг маънода), деган ҳам фикр йўқ эмас.²

Паремияларни ўрганишга тор ёндашиш тарафдорларининг назарида, бу бирликларни фразеологик бирликларга боғлаб бўлмайди. Масалан, паремияларни матн тилшунослиги нуқтаи назаридан кўриб чиқадиган бўлсак, рус олими О. В. Антонова уларни матн тушунчаси билан боғлайди, чунки энг оддий паремиялар ёзма равишда кичик матн бўлган тўлиқ иборалардир. Унинг фикрича, паремияларнинг бу хусусияти фразеологизмлардан фарқ бўлиб хизмат қилади, чунки фразеологик бирликлар "контекстдан ажралган ҳолда мавжуд бўлмайди, улар ҳар доим муайян матннинг унсури ҳисобланади".

"Паремия" атамаси тилнинг махсус бирликлари, маданият белгилари билан ифодаланадики, улар маданиятлараро мулоқот нсурларини ҳам ташкил этади. Кўпгина паремик бирликлар турли миллат вакиллари учун тушунарли, зеро улар типик ҳаётий вазиятларга, халқнинг мантиқий тафаккурини акс эттирувчи уюшмаларга асосланади.

Тилшунос олим Г. Л. Пермяковнинг паремиялар соҳасидаги назарий тадқиқотларида бу бирликларнинг учта таркибий режаси қайд этилган: 1) лингвистик ва композицион йўналиш, 2) мантиқий ва семиотик йўналиш, 3) воқеликлар режаси. Бу фарқланиш паремияларни икки жиҳатдан лингвистик ҳодиса сифатида кўриб чиқиш имконини беради: лингвистик бирликлар сифатида ва фольклор матнлари сифатида. Ушбу мақоламиз доирасида паремияларга лингвистик бирликлар сифатида қаралади.

Шундай қилиб, "паремия" атамасига иккита - кенг ва тор ёндашув мавжуд. Кенг ёндашув нуқтаи назаридан барча кичик фольклор жанрлари, жумладан, мақоллар, маталлар, топишмоқлар, ҳазил-мутойибалар ва бошқалар паремиялар саналади ва улар рус тилининг фразеологик корпусига киради. Паремияларни ўрганишга тор ёндашиш фразеология ва паремияни мустақил матн сифатида фарқлашга асосланади.

Паремияларни турли нуқтаи назардан кўриб чиқиб, биз кўриб чиқиётган лингвистик бирликларнинг ишчи таърифини шакллантирдик. Унга мувофиқ, паремиялар-бу халқнинг жамоавий тажрибасини акс эттирувчи, унинг бетакрорлиги ҳақида маълумот берувчи ва бу миллат вакиллари томонидан дунёни англашнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлашга ёрдам

¹ Савенкова, Л.Б. Отрицательное сравнение в семантической структуре русских паремий / Л.Б. Савенкова // Филология и культура. — 2015. — № 2 (40). — С. 101-106

² Алефиренко, Н.Ф. Значение в парадигме языкового сознания / Н.Ф. Алефиренко // Язык и национальное сознание. Вып. 2. — Воронеж: ЦЧКИ, 1999. — С. 37-45.

берадиган халқчил, қисқа ва яқунланган фразеологик бирликлардир. Улар ёпиқ тузилишга (гап), семантик ва оҳанг жиҳатидан яқунланганликка, предикативлик ва модалликка эга бўлиб, дидактик мақсадларга хизмат қилиши мумкин.

Илмий таҳлил учун лингвистик материал сифатида паремияларнинг икки тури-мақол ва маталларни таншалга қарор қилдик. "Мақол" ва "матал" атамаларини ва бу ҳодисаларнинг муҳим хусусиятларини янада батафсилроқ кўриб мақсадга мувофиқдир. Мақол ва маталарнинг фразеологик бирликлар таснифидаги ўрнини аниқлаш, уларнинг фразеологик бирликлар ва афористик иборалардан фарқларини алоҳида қайд этиш лозим.

Таниқли рус этнографи, лексикографи ва рус фольклорининг жамловчиси В.И. Дальнинг таъкидлашича³, мақол – муйяан кучли фикрни ўзида мужассам этган, бадий шаклда ифодаланган ҳаётий ҳодисалар ҳақидаги қисқа ва лўнда халқ ибораларидир. Мақоллар халқ донишмандлигини ташувчиси сифатида муҳим аҳамиятга эга. Лингвистик тадқиқотларда "мақол" ва "матал" тушунчаларига батафсил кўриб чиқиш зарур.

В.П. Жуковнинг рус мақоллари ва маталлари луғатида мақол тўғридан-тўғри ва мажозий маънога эга бўлган ёки фақат мажозий маънога эга қисқа халқ иборалари сифатида талқин

этилади⁴. Тадқиқотчининг фикрига кўра, ҳар бир мақол ва матал грамматик жиҳатдан тўлиқ гапдир. Мақол қандайдир панд-насиҳатни ифодалайди. Кўпинча мақол ритмик ва / ёки қофияланган ибора шаклида келиши мумкин. Масалан: "Юз сўм пулинг бўлмасин, юзта дўстинг бўлсин".

Матал фақат том маънога эга бўлган ва грамматик жиҳатдан яқунланган гап ҳисобланмайдиган қисқа халқ иборасидир. Бу сўзловчининг ҳаётнинг муайян ҳодисасини белгилайдиган сўзга бўлган ҳиссий муносабатини ифодаловчи нутқий иборадир. Масалан: "Бешикдан қабргача илм изла", "Ақл ёшда эмас, бошда".

Мақоллар маслаҳат, тавсия, огоҳлантириш беради, тинчлантиради, масхара қилади ва ҳоказо. Уларда хулқ-атвор, ҳаракат, вазиятга нисбатан ижобий ёки салбий баҳо берилади. Баҳслашганда улар муҳим далил ёки контрдалил сифатида ишлатилади, суҳбатшога жуда кучли таъсир қилади, зеро уларда халқ донишмандлиги акс этган. Бошқача айтганда, мақоллар фикрни тасвирлаш ва уни қисқа шаклда умумлаштиришга хизмат қилади.

Маталлар адабий-сўзлашув, кундалик-сўзлашув ва оддий сўзлашув шаклда келадиган ҳамда фақатгина хусусий маънони ифодалашга қодир ҳар томонлама барқарор иборалардир. Мақоллардан фарқли ўлароқ, уларда воқеликнинг табиий боғланишлари

³ Даль, В.И. Пословицы русского народа: Сборник: в 2-х т [Электронный ресурс] / В.И. Даль. — М.: Олма-Пресс, 2000.

⁴ Жуков, В.П. Словарь русских пословиц и поговорок: около 1200 пословиц и поговорок / В.П. Жуков. — М.: Русский язык, 2000б. — 544 с.

ҳақидаги умумлашмалар кузатилмайди ва фақат бир маротаба учрайдиган, аниқ ҳолатларга нисбатан қўлланилади. Бироқ, бу ҳолатлар жуда одатий бўлиб, ҳар бир матал кўплаб одамлар томонидан худди шундай ҳолатларда ўзгаришсиз чексиз ишлатилиши мумкин: *"Дунёда яхшилар кўп"*, *"Ҳар бир нарсанинг ўз вақти бор"*.

Мақоллар мажозий маънога эга бўлиб, асл шаклнинг ғояга нисбатан мувофиқлигига асосланади: *"Бўридан қўрққан ўрмонга бормас"*, *"Вафоли дўст йўлга солар, ифвогар дўст пайдан олар"*. Маталлар мажозий маънога эга эмас, уларнинг семантик мазмунини аниқлаш учун махсус талқин талаб қилинмайди: *"Дўст кулфатда танилур"*.

Ҳозирги кунда тилшуносликда паремияларнинг мақол ва маталларга аниқ бўлиниш мезонлари мавжуд эмас. Мақол ва маталларнинг алифбо, мавзу, ғоя, уларни тўплаш жойи ва вақти, келиб чиқиши, тил гуруҳлари бўйича, калит сўзлар бўйича таснифи жуда шартли саналади. Биринчи лексикографик нашрларда мақол ва маталлар алифбо тартибида жойлаштирилган.

В.П. Жуковнинг *"Рус тили мақоллар ва маталлари луғати"*да паремик ифодаларнинг учта тури ифдоланган: мақол, матал, мақол-маталли иборалар. Луғат тузувчиси мақол ва маталлар умумий хусусиятларга эга эканлигига эътиборни қаратади: 1) тузилиши: ҳар иккиси ҳам гапда акс этган ва яқунланган фикрни ифодалайди; 2) мақол ва маталларнинг маъноси титл

ташувчисига контекстсиз ҳам тушунарли.

Юқорида таъкидланганидек, маталлардан фарқли равишда, мақоллар тўғридан-тўғри ва мажозий маъно ёки фақат мажозий маъно билан тавсифланади, маталлар эса фақат тўғридан-тўғри маънога эга: *"Пул –қўлнинг кири"*, *"Ифбат-қизнинг безаги"*.

Мақоллар умумлашган маънони акс этиб, ҳаётнинг маълум қонуниятларини ифодалайди ва шиор, насихат ёки маслаҳат сифатида қабул қилинади, маталлар эса типик ва ўзига хос ҳолатларни ифодалайди ва тилимизда чекланган тарзда ишлатилади.

Т. М. Акимованинг фикрига кўра⁵, мақоллар ва маталларни таснифлашнинг асосий мезонларидан бири – иборанинг семантик яқунланганлиги/ яқунланмаганлигидир, шунинг учун у мақоллар деганда яқунланган фикр, яъни эга ва кесими бор гапларни, маталлар деганда фикрга ўткир ишора қилувчи ибораларни тушунади. Тўлиқ гап тузилишига эга бўлган маталлар мақоллардан бир қатор таркибий хусусиятлари билан фарқ қилади:

1) синтактик тузилишига кўра: агарда ифода мураккаб гап тузилишига эга бўлса, мақол умумлашган шахсий гап, матал эса одатда мураккаб қўшма гап шаклида бўлади

2) феъл предикатини ифодалаш усулига кўра: одатда мақолларда кесим такрорланувчи ҳаракатни ифодалайди. Маталларда аксарият феъл

⁵ Акимова, Т.М. Русское народное поэтическое творчество: учебное пособие / Т.М. Акимова. — М.: Высшая школа, 1983. — 206 с.

предикатлари ўтган замон билан ифодаланади.

Олимларнинг таъкидлашича, фразеологик бирлик мураккаб, кўп ўлчовли тадқиқот объекти ҳисобланади. Унинг замонавий фразеологияда тилнинг ажралмас бирлиги сифатида таҳлил қилиниши бир неча жиҳатларга эга, хусусан семантик, грамматик, функционал, прагматик, социологик ва

лингвомаданий ёндошувларни эътиборга олишни тақозо этади.

Шундай қилиб, паремиялар қисқалик, барқарорлик ва репрезентативликка эга бўлган фольклор иборалари сифатида қатор мезонлар билан фарқланувчи мақол ва маталларни ўз ичига олади, улар орасида энг муҳимлари - семантик ва структуравийдир.

References:

1. Алефиренко, Н.Ф. Значение в парадигме языкового сознания / Н.Ф. Алефиренко // Язык и национальное сознание. Вып. 2. — Воронеж: ЦЧКИ, 1999. — С. 37-45.
2. Акимова, Т.М. Русское народное поэтическое творчество: учебное пособие / Т.М. Акимова. — М.: Высшая школа, 1983. — 206 с.
3. Абдуллаев, К. Прагматическая семантика текста испанской пословицы: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05 / К. Абдуллаев. — М., 1992. — 24 с.
4. Акимова, Т.М. Русское народное поэтическое творчество: учебное пособие / Т.М. Акимова. — М.: Высшая школа, 1983. — 206 с.
5. Байрамова, Л.К. Аксиологический фразеологический словарь русского языка: словарь ценностей и антиценностей / Л.К. Байрамова. — Казань: Центр инновационных технологий, 2011. — 371 с.
6. Байрамова, Л.К. Пословицы в «Аксиологическом фразеологическом словаре русского языка: словаре ценностей и антиценностей» / Л.К. Байрамова // Вестник Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого. — 2014. — № 77. — С. 10-12.
7. Гак, В.Г. Языковые преобразования / В.Г. Гак. — М.: Языки русской культуры, 1998. — 768 с.